

The Status of Religious Identity Components in Social Studies Books of the First Secondary Education Cycle

Hassan Najafi¹, Zohreh Kazemizadeh²

¹ Assistant Professor, Department of Curriculum Planning, Qom Branch, Islamic Azad University, Qom, Iran (**Corresponding author**). hnajafih@yahoo.com

² Master of Arts, Department of Curriculum Planning, Qom Branch, Islamic Azad University, Qom, Iran. zkazemi664@gmail.com

Abstract

The present study aims to examine the content of Social Studies books of the first secondary education cycle based on religious identity components, using a comparative content analysis method. The research instrument was a religious identity checklist comprising 106 components across three levels—cognitive, affective, and behavioral—and six domains—individual, social, cultural, economic, aesthetic, and biological—physical—which was validated for content by experts in educational anthropology, Islamic psychology, and curriculum studies. The findings revealed that the highest frequency and percentage, respectively, pertained to the behavioral, cognitive, and affective components of religious identity. Therefore, the principle of balance—as one of the governing principles in the design of educational and curricular programs and as a key criterion in content selection—has not been sufficiently observed. The level of attention to the social domain was 41.2%, the individual domain 23.61%, the cultural domain 13.56%, the economic domain 8.79%, the aesthetic domain 8.79%, and the biological—physical domain 6.28%. Hence, the degree of attention to religious identity components across the various domains—individual, social, cultural, economic, aesthetic, and biological—physical—in the *Social Studies* book of the first secondary education cycle, given the centrality of Islam in Iran, is neither at a desirable nor at a commendable level and requires further planning and attention. Of the 407 religious identity components present in the *Social Studies* book of the first secondary education cycle, 73.73% pertained to the text, 20.23% to the images, and 6% to the exercises.

Keywords: Religious Identity; Social Studies Book; First Secondary Education Cycle.

<https://sanad.iau.ir/journal/jiem/>

Received: 2024/09/10 ; Revised: 2024/10/14 ; Accepted: 2024/11/21 ; Published online: 2024/12/22

Publisher: Qom Islamic Azad University

Article type: Research Article

© The Author(s).

وضعیت مؤلفه‌های هویت دینی در کتب مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه

حسن نجفی^۱، زهره کاظمی‌زاد^۲

^۱ استادیار، گروه برنامه‌ریزی درسی، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران (نویسنده مسئول)، hnajafih@yahoo.com

^۲ کارشناسی ارشد، گروه برنامه‌ریزی درسی، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران. zkazemi664@gmail.com

چکیده

هدف پژوهش حاضر بررسی محتوای کتب مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه براساس مؤلفه‌های هویت دینی بود که با روش تحلیل محتوای قیاسی انجام شد. ابزار پژوهش چک‌لیست هویت دینی با ۱۰۶ مؤلفه، سه سطح شناختی، گرایشی و کنشی و شش حوزه فردی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، زیبایی‌شناختی و زیستی و بدنی بود که رویای محتوایی آن توسط متخصصان انسان‌شناسی تربیتی، روان‌شناسی اسلامی و مطالعات برنامه درسی مورد تأیید قرار گرفت. یافته‌ها نشان داد، بیشترین میزان فراوانی و درصد، به ترتیب به مؤلفه رفتاری، شناختی و عاطفی هویت دینی اختصاص دارد. بنابراین، به اصل تعادل به عنوان یکی از اصول حاکم بر طراحی برنامه‌های آموزشی و درسی و یکی از معیارهای مهم در انتخاب محتوا توجه نشده است. میزان توجه به حوزه اجتماعی ۴۱/۲ درصد، حوزه فردی ۶۱/۲۳ درصد، حوزه فرهنگی ۱۳/۵۶ درصد، حوزه اقتصادی ۸/۷۹ درصد، حوزه زیبایی‌شناختی ۸/۷۹ درصد و حوزه زیستی و بدنی ۶/۲۸ درصد بوده است. بنابراین، میزان توجه به مؤلفه‌های هویت دینی در حوزه‌های مختلف فردی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، زیبایی‌شناختی و زیستی و بدنی در کتاب «مطالعات اجتماعی» دوره اول متوسطه با توجه به محوریت دین اسلام در ایران، در سطح مطلوب و شایسته‌ای نیست و نیاز به برنامه‌ریزی و توجه بیشتری دارد. از تعداد ۴۰۷ مؤلفه هویت دینی موجود در کتاب «مطالعات اجتماعی» دوره متوسطه اول، ۷۳/۷۳ درصد مربوط به متن، ۲۰/۲۳ درصد مربوط به تصاویر و ۶ درصد مربوط به تمرین‌هاست.

کلیدواژه‌ها: هویت دینی، کتاب مطالعات اجتماعی، دوره اول متوسطه.

۱. مقدمه

هویت جزء عناصر اصلی شخصیت انسان است که به دنبال عینیت پیدا کردن، فرد را قادر می‌سازد موضع خود را با خدا، خود، جهان و دیگران به صورت شایسته مشخص نماید. در شکل‌گیری هویت سؤالاتی از قبیل «من کیستم؟، از کجا آمده‌ام؟، اینجا کجاست؟، چه کاری باید انجام دهم؟، چه مسیری را می‌خواهم در زندگی انتخاب کنم؟ و برای چه چیزی ارزش قایلیم؟ مطرح می‌شود. براساس سند مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی (۱۳۹۰)، هویت، برآیند مجموعه‌ای از بینش‌ها، باورها، گرایش‌ها، اعمال و صفات آدمی است و از این‌رو نه تنها امری ثابت و از پیش تعیین شده نیست، بلکه حاصل تلاش و توفیق شخص و البته تا حدودی متأثر از شرایط اجتماعی است. طبق این سند، هویت دارای انواع مختلف است. این انواع در شخص واحد در عین تمایز نسبی، هم‌پوشی نیز دارند. مهم‌ترین انواع هویت در وجه جمعی آن عبارتند از: هویت انسانی (جهانی)، هویت دینی، هویت ملی، هویت قومی، هویت خانوادگی، هویت جنسی یا جنسیتی و هویت حرفه‌ای. البته در میان این جنبه‌ها هویت دینی (ناظر به معرفت و باور به حق تعالی و برقراری ارتباط با او در همه شئون زندگی) ضمن داشتن نقش محوری، وحدت‌بخش تمام جنبه‌های هویت نیز می‌باشد. هویت در معرفت اسلامی به این معناست که انسان موجودی چند بعدی است که باید از فطرت نیک خود بهره‌برداری کند، در راستای خدا و ارزش‌های الهی عمل کرده و همواره در مسیر کمال و تطهیر نفس حرکت کند. این مفهوم نه تنها به فرد کمک می‌کند که خود را بهتر بشناسد، بلکه به جامعه نیز کمک می‌کند تا بر پایه ارزش‌ها و اصول اسلامی توسعه یابد. اساس تعریف این است که هویت به ارتباط مستمر انسان با خداوند و تلاش برای نزدیکی به او اشاره دارد و این ارتباط باعث می‌شود که انسان معنای زندگی و هدف خود را بهتر درک کند و به دنبال تحقق آن باشد. برنامه‌های درسی به عنوان یکی از ارکان اصلی نظام آموزشی می‌توانند نقشی محوری و کلیدی در شکل‌گیری هویت دینی ایفا کنند. یکی از برنامه‌های درسی که در بیشتر کشورها به جهت کمک به شکل‌گیری هویت عرضه می‌شود، مطالعات اجتماعی است. در برنامه درسی ملی ایران (۱۳۹۱) نیز تأکید شده که آموزش‌های این حوزه می‌بایست در خدمت هویت باشد. این برنامه با ارائه اطلاعات و آگاهی‌های لازم در مورد دین، مذهب و فرهنگ، به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا دیدگاه عمیق‌تری نسبت به خود پیدا کنند. مطالب و محتوای موجود در برنامه درسی مطالعات اجتماعی می‌تواند با ارائه اطلاعات صحیح و جامع درباره دین و ارزش‌های آن، به دانش‌آموزان کمک کند تا شناخت عمیق‌تری از دین پیدا کنند، به آن احساس تعلق بیشتری داشته باشند، با ایجاد فضای گفت‌وگو و تعامل در کلاس درس، دیدگاه‌های خود را به اشتراک بگذارند.

در زمینه هویت دینی تحقیقاتی در داخل و خارج از کشور صورت گرفته است که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود: رئیس‌الساداتی (۱۴۰۲)، مقاله‌ای با عنوان «هویت دینی و شاخص‌های آن نزد اندیشمندان اجتماعی پسامدرن»، شیرین‌کام، حسین‌خواه و صالحی (۱۴۰۱) مقاله‌ای با عنوان «تجارب زیسته و ادراکات دیران از نحوه شکل‌گیری هویت دینی در دانش‌آموزان»، نجفی، ملکی، سبحانی‌نژاد و مصباح (۱۴۰۰) مقاله‌ای با عنوان «هویت دینی و پیش‌بایست‌های طراحی برنامه درسی»، فضل‌الهی و شبیانی (۱۴۰۰) مقاله‌ای با عنوان «عوامل تأثیرگذار بر هویت دینی جوانان»، صانعی‌مهر و رزم‌آزما (۱۳۹۹) مقاله‌ای با عنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی مقطع ابتدایی از نظر میزان توجه به هویت ملی و هویت دینی»، عباسی (۱۳۹۸) پایان‌نامه‌ای با عنوان «بررسی مؤلفه‌های هویت دینی در قرآن و روانشناسی»، قنبری، قدیمی و رمضان‌ی (۱۳۹۷) مقاله‌ای با عنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره متوسطه دوم از حیث کاربرد مفهوم هویت»، حسنی و وجدانی (۱۳۹۶) مقاله‌ای با عنوان «تحلیل محتوای کمی کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از منظر تربیت اخلاقی»، مصلح (۱۳۹۲) پایان‌نامه‌ای با عنوان «بررسی رابطه سرمایه اجتماعی خانواده و هویت دینی نوجوانان»، ون لیوون^۱ (۲۰۲۳) کتابی با عنوان «دین به مثابه باور کردن: نظریه باور، تخیل و هویت گروهی»^۲، آل‌گرم^۳ (۲۰۲۰) پایان‌نامه‌ای با عنوان «هویت دینی و تأثیر آن بر باورها و رفتارهای محیطی»^۴، استوارد هریسون^۵ (۲۰۱۳) مقاله‌ای با عنوان «دین و هویت»^۶، گری و همکاران^۷ (۲۰۰۷) مقاله‌ای با عنوان «دین و هویت»^۸ و سی. دانیل باتسون و همکاران^۹ (۱۹۹۳) کتابی با عنوان «دین و فردیت»^{۱۰} در زمینه هویت مطالعاتی داشته‌اند. با توجه به پیشینه تحقیق، به نظر می‌رسد موضوع پژوهش حاضر و دستاوردهای آن جدید و نوآورانه خواهد بود؛ زیرا تاکنون در زمینه تحلیل محتوای کتب مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول از نظر توجه به مؤلفه‌های هویت دینی، به صورتی جامع و همه‌جانبه پژوهشی انجام نشده است و تحقیقات انجام‌شده نیز عمدتاً به: الف) هویت دینی و نظریه‌های اجتماعی، ب) تجارب و ادراکات معلمان و

1. Neil Van Leeuwen

2. Religion as Make Believe: A Theory of Belief, Imagination, and Group Identity

3. Kaylise Algrim

4. Religious Identity and Its Impact on Environmental Beliefs and Behaviors

5. Steward Harrison Oppong

6. Religion and Identity

7. Arthur Grei & Lynn Davidman

8. Religion and Identity

9. C. Daniel Batson, Patricia Schoenrade & Larry Ventis

10. Religion and the Individual

دانش‌آموزان، ج) عوامل مؤثر بر هویت دینی، د) تحلیل محتوای آموزشی، ه) مؤلفه‌های هویت دینی و منابع دینی، و) تأثیر هویت دینی بر رفتار و نگرش‌ها اکتفاء نموده‌اند. در این پژوهش، با توجه به مطالب بیان شده، مسئله اصلی این است که وضعیت توجه به مؤلفه‌های هویت دینی در محتوای کتب مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول چگونه ارزیابی می‌شود؟

۲. روش پژوهش

در پژوهش حاضر، به منظور پاسخ به سؤال تحقیق از روش تحلیل محتوا از نوع قیاسی استفاده شده است. «منظور از تحلیل محتوای قیاسی، نوعی تحلیل محتوا است که متن مورد تحلیل براساس یک چارچوب مفهومی از قبل تعریف شده تحلیل می‌شود» (خنifer و مسلمی، ۱۳۹۷، ص ۱۴۱). این چارچوب مفهومی براساس منابع اصیل اسلامی (قرآن و روایات اهل بیت)، اسناد بالادستی آموزش و پرورش و نظرات پژوهشگرانی چون نجفی (۱۴۰۰)، کشاورز و میرزایی (۱۳۹۹)، حافظی (۱۳۹۶)، وقاری زمهریر و همکاران (۱۳۹۵)، عابدی و منادی (۱۳۹۴)، پورفرج و همکاران (۱۳۹۳)، قادرزاده (۱۳۹۲)، صابری و سعیدی رضوانی (۱۳۹۱)، جمالی فیروزآبادی و اخلاقی (۱۳۹۱)، امامی، حیدری و نوروزی (۱۳۹۰)، رثونی (۱۳۸۹)، جوانی (۱۳۸۴)، اعوانی و همکاران (۱۳۷۲) تهیه شده و پیش از ورود به متن و تحلیل داده‌ها توسط متخصصان این رشته مورد اعتبارسنجی قرار گرفته است. در این چارچوب ۱۰۶ مؤلفه هویت دینی در سه سطح شناختی، گرایشی و کنشی و حوزه‌های فردی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، زیبایی‌شناختی و زیستی و بدنی مدنظر بوده است. روایی محتوایی چارچوب مذکور توسط متخصصان انسان‌شناسی تربیتی، روان‌شناسی اسلامی و مطالعات برنامه درسی مورد تأیید قرار گرفته است.

جدول ۱- چارچوب مفهومی مرتبط با مؤلفه‌های هویت دینی

مؤلفه‌ها حوزه‌ها	شناختی	گرایشی	کنشی
فردی	باور به وجود خدا و صفات او نظیر توحید، عدالت، رحمت، علم، قدرت و...؛ باور به رسالت پیامبر اکرم(ص) و آشنایی با سیره نبوی؛ اعتقاد به امامان معصوم(ع) و آشنایی با سیره و احادیث بزرگان دینی؛ اعتقاد به کتب آسمانی نظیر قرآن، انجیل، تورات و...؛ اعتقاد به عدل الهی؛ اعتقاد به مهدویت؛ شناخت مرجعیت و تقلید؛ آشنایی با گناهان نظیر	انس و محبت نسبت به خدا و اولیای الهی؛ احساس افتخار به مسلمان بودن؛ تمایل و گرایش به انجام اعمال عبادی؛ گرایش به مطالعه متون دینی؛ میل به حضور در اماکن مذهبی و زیارتی؛ ترجیح ارزش‌های معنوی بر ارزش‌های مادی و دنیوی؛ احساس آرامش و اطمینان‌خاطر هنگام نیایش با خداوند؛ شرکت در مراسم مذهبی	انجام فرایض و واجبات نظیر نماز، روزه، حج و...؛ انجام دعا و ذکر؛ شکرگزاری از نعمت‌های خداوند؛ دوری از گناهان و محرمات.

مؤلفه‌ها حوزه‌ها	شناختی	گرایشی	کنشی
	دروغ، غیبت، تهمت و توهین؛ آشنایی با احکام مذهبی؛ باور به معاد و اهمیت زندگی اخروی.	و شنیدن اذان و قرآن؛ علاقه به سفرهای زیارتی و مذهبی؛ احساس ندامت و پشیمانی از انجام گناه؛ ترس از عذاب اخروی.	
اجتماعی	فهم مسئولیت‌های اجتماعی نسبت به افراد جامعه؛ آشنایی با مفهوم عدالت اجتماعی؛ آشنایی با چگونگی مشارکت در مراسم و آیین‌های جمعی دینی؛ آشنایی با ارزش‌های اجتماعی دین نظیر وحدت، همدلی، بخشش، گذشت و مدارا؛ آشنایی با نحوه تأثیرگذاری گروه‌های اجتماعی بر شکل‌گیری هویت انسان از جمله گروه‌های دوستی و همسالان.	احساس وابستگی به دین و جامعه دینی؛ افتخار به سبک زندگی شیعی؛ احساس غرور از موفقیت مسلمانان، احساس بیزاری از خدشه‌دار شدن اسلام؛ تمایل به مشارکت در فعالیت‌های دینی و اجتماعی؛ احساس همدردی و مسئولیت در قبال سایر مسلمانان و درک و احساس غم و اندوه آنان؛ ارزش قائل شدن برای عدالت، امانت‌داری، صداقت، ایثار، همدلی (درک و احساس تجربه شخص دیگر) و وفای به عهد؛ پذیرش باورهای دینی، گروه‌ها و رهبران مذهبی.	انجام فریضه زکات، خمس، روزه، حج و جهاد؛ وفای به عهد و پایبندی به تعهدات و مسئولیت‌های خود نسبت به دیگران؛ التزام به صدقه دادن؛ راستگویی در گفتار و پرهیز از دروغ و فریب؛ رعایت امانت‌داری؛ رعایت تواضع و فروتنی در رفتارها؛ مدارا با دیگران؛ دستگیری از محرومان و نیازمندان؛ حفظ وحدت و انسجام اجتماعی و دوری از اختلاف و تفرقه؛ احترام به والدین، بزرگان و افراد سالخوده و حفظ و تقویت روابط خویشاوندی؛ مهربانی، همدلی و همدردی با دیگران؛ شجاعت؛ بخشش و گذشت؛ حل و فصل اختلافات به صورت مسالمت‌آمیز؛ مسئولیت‌پذیری نسبت به خود و تأثیر اعمال خود بر دیگران و جامعه؛ پذیرفتن اشتباهات؛ برنامه‌ریزی، مدیریت زمان و انجام به موقع وظایف محوله؛ عیادت از بیماران؛ انجام وظایف و تعهدات اجتماعی؛ تعاون و همکاری با دیگران در انجام کارهای خیر و نیک؛ صبر و شکیبایی در برابر مشکلات؛ ترویج ارزش‌های نیکو و صفات پسندیده و تشویق دیگران به انجام کارهای خیر؛ مقابله با ضد ارزش‌ها و انحرافات و جلوگیری از شیوع گناه و فساد؛ احترام به حقوق انسان‌ها و حفظ کرامت آنان؛ استفاده صحیح از اموال عمومی؛ مدنظر قرار دادن دین‌مداری به‌عنوان یک شاخص در انتخاب دوست؛ مدنظر قرار دادن شاخص‌های دینی در انتخاب همسر؛ ظلم‌ستیزی و دفاع از مظلومان؛ رعایت عدالت؛ تعهد به اجتماع دینی.
فرهنگی	شناخت فرهنگ و تمدن اسلامی و دستاوردهای آن در طول تاریخ؛ شناخت عناصر فرهنگ اسلامی نظیر توحیدمحوری، اعتدال، پویایی، جهان‌شمولی و عدالت‌محوری؛ شناخت مناسک،	احساس تعلق به فرهنگ دینی و ارزش‌های آن؛ تمایل به شرکت در برنامه‌های فرهنگی مراکز دینی نظیر مساجد، زیارتگاه‌ها و هیئت‌های مذهبی؛ گرایش به استفاده از برنامه‌های آموزشی و	رعایت پوشش اسلامی؛ شرکت در مراسم و آیین‌های مذهبی نظیر اذان‌گویی، قرائت قرآن، مداحی و...؛ شرکت در کلاس‌های دینی و عضویت در انجمن‌ها و تشکلات مذهبی؛ حضور در مسجد؛ ترویج دوستی و صلح‌طلبی توأم با عزت؛ مشارکت داوطلبانه و اختیاری در

مؤلفه‌ها حوزه‌ها	شناختی	گرایشی	کنشی
	سنت‌ها و آداب و رسوم دینی.	فرهنگی رسانه‌های مختلف نظیر تلویزیون، رادیو، اینترنت و... در زمینه فرهنگ و ارزش‌های دینی.	فعالیت‌های مذهبی؛ حساسیت و غیرت نسبت به دین و شعائر دینی نظیر دفاع از دین در برابر شبهات و انحرافات و مبارزه قاطعانه با بدحجابی.
اقتصادی	شناخت مال حرام و غیرشرعی؛ شناخت عوامل فقر و فساد اقتصادی و راه‌های مقابله با آن.	علاقه به ترویج فرهنگ قناعت و ساده‌زیستی؛ گرایش به مبارزه با ظلم و نابرابری اقتصادی؛ تمایل به ترویج فرهنگ کار و تلاش اقتصادی.	تلاش در جهت انتخاب آگاهانه شغل متناسب با توانایی‌ها و علایق خود و فعالیت در آن حرفه؛ تلاش برای تحقق غنا، کفاف، عمران، رشد و استقلال اقتصادی، حفظ و پیشرفت ثروت ملی، افزایش بهره‌وری، تأمین رفاه عمومی و بسط عدالت اقتصادی؛ توجه به ارزش کار و تلاش در اسلام؛ لزوم هماهنگی میان ارزش‌های شغلی با ارزش‌های دینی؛ قناعت، دوری از حرص، طمع، تجمل‌گرایی و اسراف.
زیبایی شناختی	آشنایی با دیدگاه دین نسبت به هنر، نمادهای هنری و زیبایی؛ آشنایی با نحوه تجلی هنر دینی در طراحی و ساخت مساجد و دیگر اماکن مذهبی؛ آشنایی با معیارهای زیبایی نظیر تناسب، تقارن و هندسه در آثار و بناهای هنری مذهبی؛ آشنایی با هنرهای نمایشی اسلامی نظیر تعزیه و پرده‌خوانی.	دوست داشتن زیبایی‌های جهان آفرینش به منزله مظاهر جمال و کمال الهی؛ ارتقای ذائقه و ذوق زیباشناسانه خود.	زیباسازی محیط زندگی و پیراستن آن از انواع زشتی‌ها؛ توانایی در بهره‌گیری از قدرت تخیل خود در خلق آثار هنری با هدف حفظ و تعالی میراث هنری.
زیستی و بدنی	درک و شناخت ویژگی‌های زیستی خود؛ آشنایی با نحوه پاسخگویی مسئولانه به نیازهای جسمی و روانی خود از طریق تعدیل غرایز، تمایلات و عواطف طبیعی؛ اعتقاد به احترام به طبیعت و حفظ آن.	توجه به حفظ و ارتقای سلامت جسمی و روانی خود و دیگران؛ علاقه به حفظ محیط زیست.	تلاش فردی و جمعی برای حفظ و ارتقای سلامت و ایمنی افراد جامعه؛ تقویت قوای جسمی و روانی و مبارزه با عوامل ضعف و بیماری؛ کوشش مداوم برای حفاظت از محیط زیست.

در این پژوهش به دلیل انتخاب هدفمند کتب درسی مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه، نمونه‌گیری انجام نشده و کلیه متن، تصاویر و فعالیت‌ها (تمرین‌ها) مورد بررسی دقیق و کامل قرار گرفته است. در این ارتباط باید گفت، دوره اول متوسطه سنین اصلی هویت‌یابی و کتب مطالعات اجتماعی نیز به عنوان یکی از زمینه‌های مساعد برای پاسخ به سؤالات هویتی هستند. در جدول (۲) فصول و دروس این کتاب‌ها معرفی شده‌اند.

جدول ۲- معرفی فصول و دروس کتب مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه

پایه	فصول	دروس
هفتم	فصل اول: حقوق و مسئولیت‌های ما؛ فصل دوم: قانون؛ فصل سوم: مقابله با حوادث؛ فصل چهارم: تولید، توزیع و مصرف؛ فصل پنجم: محیط زندگی خود را بشناسیم؛ فصل ششم: از زیستگاه‌های ایران حفاظت کنیم؛ فصل هفتم: جمعیت و منابع؛ فصل هشتم: گردشگری در ایران؛ فصل نهم: سرزمین ما، کاوش در گذشته‌های دور؛ فصل دهم: شکل‌گیری امپراتوری‌های بزرگ در ایران باستان؛ فصل یازدهم: اوضاع اجتماعی- اقتصادی ایران باستان؛ فصل دوازدهم: فرهنگ و تمدن ایران باستان.	درس اول: من حق دارم؛ درس دوم من مسئول هستم؛ درس سوم: چرا به مقررات و قوانین نیاز داریم؟؛ درس چهارم: قانون‌گذاری؛ درس پنجم: همدلی و همیاری در حوادث؛ درس ششم: بیمه و مقابله با حوادث؛ درس هفتم: تولید و توزیع؛ درس هشتم: مصرف؛ درس نهم: من کجا زندگی می‌کنم؟؛ درس دهم: ایران خانه ما؛ درس یازدهم: تنوع آب و هوای ایران؛ درس دوازدهم: حفاظت از زیستگاه‌های ایران؛ درس سیزدهم: جمعیت ایران؛ درس چهاردهم: منابع آب و خاک؛ درس پانزدهم: گردشگری چیست؟؛ درس شانزدهم: جاذبه‌های گردشگری ایران؛ درس هفدهم: میراث فرهنگی و تاریخ؛ درس هجدهم: قدیمی‌ترین سکونتگاه‌های ایران؛ درس نوزدهم: آریایی‌ها و تشکیل حکومت‌های قدرتمند در ایران؛ درس بیستم: امپراتوری‌های ایران باستان چگونه کشور را اداره می‌کردند؟؛ درس بیست و یکم: اوضاع اجتماعی ایران باستان؛ درس بیست و دوم: اوضاع اقتصادی در ایران باستان؛ درس بیست و سوم: عقاید و سبک زندگی مردم در ایران باستان؛ درس بیست و چهارم: دانش و هنر در ایران باستان.
هشتم	فصل اول: تعاون؛ فصل دوم: نقش دولت در اداره کشور؛ فصل سوم: نوجوانان و قانون؛ فصل چهارم: عصر ارتباطات؛ فصل پنجم: از حرا تا نینوا؛ فصل ششم: عصری تازه در تاریخ ایران؛ فصل هفتم: از غزنویان تا هجوم چنگیزخان؛ فصل هشتم: عصر مغول و تیموری؛ فصل نهم: آسیا پهناورترین قاره؛ فصل دهم: منطقه جنوب غربی آسیا و جایگاه ایران در آن؛ فصل یازدهم: اروپا و آفریقا؛ فصل دوازدهم: قاره آمریکا و قاره اقیانوسیه.	درس اول: تعاون (۱)؛ درس دوم: تعاون (۲)؛ درس سوم: ساختار و تشکیلات دولت؛ درس چهارم: وظایف دولت؛ درس پنجم: آسیب‌های اجتماعی و پیشگیری از آنها؛ درس ششم: قوه قضائیه؛ درس هفتم: ارتباط و رسانه؛ درس هشتم: رسانه در زندگی ما؛ درس نهم: ظهور اسلام در شبه جزیره عربستان؛ درس دهم: از رحلت پیامبر (ص) تا قیام کربلا؛ درس یازدهم: ورود اسلام به ایران؛ درس دوازدهم: عصر طلایی فرهنگ و تمدن ایرانی- اسلامی؛ درس سیزدهم: غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان؛ درس چهاردهم: میراث فرهنگی ایران در عصر سلجوقی؛ درس پانزدهم: حمله چنگیز و تیمور به ایران؛ درس شانزدهم: پیروزی فرهنگ بر شمشیر؛ درس هفدهم: ویژگی‌های طبیعی آسیا؛ درس هجدهم: ویژگی‌های انسانی و اقتصادی آسیا؛ درس نوزدهم: ویژگی‌های منطقه جنوب غربی آسیا؛ درس بیستم: ایران و منطقه جنوب غربی آسیا؛ درس بیست و یکم: ویژگی‌های طبیعی و انسانی اروپا؛ درس بیست و دوم: ویژگی‌های طبیعی و انسانی آفریقا؛ درس بیست و سوم: قاره آمریکا؛ درس بیست و چهارم: قاره استرالیا و اقیانوسیه.
نهم	فصل اول: سیاره ما زمین؛ فصل دوم: سنگ‌کره، آب‌کره و هواکره؛ فصل سوم: زیست‌کره، تنوع شگفت‌انگیز؛ فصل چهارم: ساکنان سیاره زمین؛ فصل پنجم: عصر یکپارچگی و شکوفایی؛ فصل ششم: ایران از عهد نادرشاه تا ناصرالدین	درس اول: زمین مهد زیبایی انسان‌ها؛ درس دوم: حرکات زمین؛ درس سوم: چهره زمین؛ درس چهارم: آب فراوان، هوای پاک؛ درس پنجم: پراکندگی زیست‌بوم‌های جهان؛ درس ششم: زیست‌بوم‌ها در خطرند؛ درس هفتم: جمعیت جهان؛ درس هشتم: بی‌عدالتی و نابرابری در جهان؛ درس نهم: ایرانی متحد و یکپارچه؛ درس دهم: اوضاع اجتماعی، اقتصادی، علمی و فرهنگی ایران در عصر صفوی؛ درس یازدهم: تلاش برای حفظ استقلال و

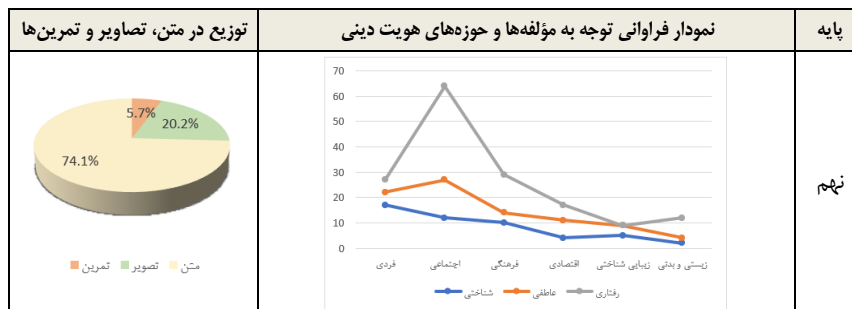
پایه	فصول	دروس
	شاه؛ فصل هفتم: ایران در عصر مشروطه؛ فصل هشتم: سقوط حکومت شاهنشاهی و شکل‌گیری نظام جمهوری اسلامی؛ فصل نهم: فرهنگ و هویت؛ فصل دهم: خانواده و جامعه؛ فصل یازدهم: حکومت و مردم؛ فصل دوازدهم: بهره‌وری.	اتحاد سیاسی ایران؛ درس دوازدهم: در جستجوی پیشرفت و رهایی از سلطه خارجی؛ درس سیزدهم: نهضت مشروطه؛ درس چهاردهم: ایران در دوران حکومت پهلوی؛ درس پانزدهم: انقلاب اسلامی ایران؛ درس شانزدهم: ایران در دوران پس از پیروزی انقلاب اسلامی؛ درس هفدهم: فرهنگ؛ درس هجدهم: هویت؛ درس نوزدهم: ارزش‌ها و کارکردهای خانواده؛ درس بیستم: آرامش در خانواده؛ درس بیست و یکم: نهاد حکومت؛ درس بیست و دوم: حقوق و تکالیف شهروندی؛ درس بیست و سوم: بهره‌وری چیست؟؛ درس بیست و چهارم: اقتصاد و بهره‌وری.

۳. یافته‌ها

در این قسمت به چگونگی توزیع مؤلفه‌های شناختی، عاطفی و رفتاری هویت دینی در حوزه‌های فردی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، زیبایی‌شناختی و زیستی و بدنی در کتاب مطالعات اجتماعی پایه هفتم، هشتم و نهم، درصد توجه به مؤلفه‌های شناختی، گرایشی و کنشی هویت دینی و درصد توزیع مؤلفه‌ها در متن، تصاویر و تمرین‌های کتاب مطالعات اجتماعی پایه هفتم، هشتم و نهم پرداخته شده است.

جدول ۳- مقادیر کمی توجه به مؤلفه‌ها و حوزه‌های هویت دینی
در کتب مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه

پایه	نمودار فراوانی توجه به مؤلفه‌ها و حوزه‌های هویت دینی	توزیع در متن، تصاویر و تمرین‌ها
هفتم		
هشتم		

در جدول (۴) به عنوان نمونه پنج مصداق در هر پایه از متن‌ها، تصاویر و تمرین‌های شناسایی شده پیرامون مؤلفه‌های هویت دینی در کتب مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه آمده است.

جدول ۴- نمونه‌هایی از مؤلفه‌های هویت دینی در کتب مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه

تمرین	تصویر	متن
خاطره‌ای از همدلی و یاری رساندن به یکدیگر در کلاس تعریف کنید (ص ۲۵)		از آموزه‌های اسلامی این است که خداوند انسان را عزیز و محترم و گرانبه‌تر آفریده است (پایه هفتم: ص ۲)
چرا در هنگام وقوع حوادث با هم‌نوعان، همدلی و همیاری می‌کنیم؟ (پایه هفتم: ص ۲۱)		من در نزد خداوند مسئول هستم (پایه هفتم: ص ۷)
خاطره‌ای از همدلی و یاری رساندن به یکدیگر در کلاس تعریف کنید (پایه هفتم: ص ۲۵)		وظیفه من این است که خداوند را عبادت کنم (پایه هفتم: ص ۷)
هر گروه با راهنمایی معلم به قرآن کریم مراجعه کرده و این آیات را پیدا کنید و معنی آنها را در کلاس بخوانید و با هم درباره پیام آیه گفتگو نمایید (پایه هفتم: ص ۶۸)		خداوند متعال نعمت‌های فراوانی به من عطا کرده است. عقل، فکر، استعداد و توانایی؛ خانواده؛ معلم؛ خوراک و پوشاک و صدها نعمت دیگر وظیفه من این است که خداوند را عبادت کنم، شکرگزار نعمت‌هایش باشم (پایه هفتم: ص ۷)
نمایشنامه‌ای بنویسید که در بخشی از آن، فردی در حضور شاه یا بزرگان از ظلمی که به طبقه محروم می‌شود، انتقاد و از حقوق آن‌ها دفاع کند (پایه هفتم: ص ۱۴۲)		خداوند، محیط زندگی انسان را سرشار از تنوع و زیبایی آفریده است تا انسان‌ها از نعمت‌های خدا استفاده کنند (پایه هفتم: ص ۶۷)

متن	تصویر	تمرین
جامعه با ایمان در دوستی و مهربانی و ترجم به یکدیگر مانند بدن واحد است که هرگاه عضوی از آن به درد آید، اعضای دیگر نیز با آن عضو از طریق بیداری و تب ابراز همدردی می‌کنند (پایه هشتم: ص ۱)	 (پایه هشتم: ص ۵)	یک مدرسه یا یک نمازخانه که تازه ساخته شده است را تصور کنید. با یکدیگر گفتگو کنید که چه چیزهایی را می‌توانید با مشارکت دوستان یا خانواده، وقف آنجا کنید؟ (پایه هشتم: ص ۱۰)
به خدا پناه ببریم و با گفتن ذکر و نام و یاد خدا، خود را آرام کنیم (پایه هشتم: ص ۲۷)	 (پایه هشتم: ص ۱۹)	با هم کلاسی‌هایتان یک انجمن نیکوکاری تشکیل دهید و وظایفی را برای اعضاء معین کنید و با همکاری یکدیگر طی سال تحصیلی در کارهای خیر، مشارکت و اقدام نمایید (پایه هشتم: ص ۱۲)
در صورت برخورد با شبهات دینی و اعتقادی، به پایگاه‌های پاسخ‌گویی به سؤالات دینی مانند مرکز ملی پاسخ‌گویی به سؤالات دینی و سایت پرسمان مراجعه نمایید (پایه هشتم: ص ۴۵)	 (پایه هشتم: ص ۱۱۶)	یکی از سخنان گوهریار پیامبر اکرم(ص) و امامان بزرگوار را درباره غلبه بر خشم، انتخاب کنید. آن را با خط خوش بنویسید و تزیین کنید و سپس به دیوار منزل یا کلاس نصب نمایید (پایه هشتم: ص ۲۸)
به عهد و پیمان‌های خود وفادار بود (پایه هشتم: ص ۵۳)	 (پایه هشتم: ص ۱۲۸)	چرا والدین حق دارند از فرزندانشان بپرسند به کجا می‌روند؟ با چه کسانی دوست هستند؟ چه موقع به خانه برمی‌گردند؟ و سؤالاتی از این قبیل ... (پایه هشتم: ص ۳۰)
اگر دشمنت تو را به صلح فراخواند، از آن روی نگردان که خشتودی خدا در آن نهفته است (پایه هشتم: ص ۱۸۸)	 (پایه هشتم: ص ۱۴۴)	نامه‌ای به یک نوجوان فلسطینی بنویسید و در نامه خود ابراز همدردی، حمایت و امیدواری به پیروزی را بگنجانید (پایه هشتم: ص ۱۳۴)
در ایران، ما به سمت جنوب غربی نماز می‌خوانیم و هرگاه می‌خواهیم جهت قبله را پیدا کنیم، ابتدا جهت جنوب را جستجو می‌کنیم و سپس به سمت غرب متمایل می‌شویم (پایه نهم: ص ۸)	 (پایه نهم: ص ۷)	مراسم جشن و شادی و همچنین تعزیه و عزاداری در عصر صفوی را با روزگار کنونی از جنبه‌های مختلف (شیوه برگزاری، محل جشن و ...) مقایسه کنید (پایه نهم: ص ۶۷)
امام علی (ع) فرمود: همه شما مسئول هستید، حتی نسبت به زمین و حیوانات (پایه نهم: ص ۳۹)	 (پایه نهم: ص ۵۰)	چند مورد از اقدامات امیرکبیر را در زمینه رواج عدالت و پیشرفت علمی و فرهنگی بنویسید (پایه نهم: ص ۷۹)

متن	تصویر	تمرین
سید جمال از فقر و عقب ماندگی کشورهای مسلمان و دخالت بیگانگان در امور مسلمانان رنج می برد و تلاش زیادی کرد که ملت های مسلمان را در برابر استبداد داخلی و استعمار خارجی بسیج کند (پایه نهم: ص ۸۰)		ممکن است در یک گروه دوستان، یک مدل نامناسب لباس، به هنجار تبدیل شود یا در بین عده ای، فال گیری رواج پیدا کند، یا یک گروه عادت کنند تیم ورزشی رقیب را با نام های زشت خطاب کنند، یا در بعضی خانواده ها خودنمایی و خرید اسباب و اثاثیه گرانقیمت متداول شود. آیا پیروی کورکورانه از همه هنجارها درست است؟ ملاک تشخیص درست و مفید بودن هنجارها چیست؟ (پایه نهم: ص ۱۲۱)
با تشکیل خانواده، حقوق و تکالیفی بر روابط زن و شوهر حاکم می شود، با تولد فرزندان نیز حقوق و تکالیف متقابلی بین والدین و فرزندان به وجود می آید (پایه نهم: ص ۱۳۵)		شما چند خواهر و برادر دارید؟ وظایف خواهر یا برادر بزرگتر نسبت به سایر اعضای خانواده چیست؟ خواهر و برادر کوچکتر چگونه؟ راجعه آن ها در کلاس گفتگو کنید (پایه نهم: ص ۱۳۳)
کانون فرهنگی- هنری شفق مسجد خاتم الانبیاء، در روستا برگزار می شود و طی مراسمی افراد به دیدار خانواده شهدای روستا می روند و یاد و خاطره آنها را گرمی می دارند (پایه نهم: ص ۱۹۲)		یک زوج جوان می خواهند جشن عروسی ساده ای با حداقل هزینه برپا کنند. اگر قرار باشد از شما کمک فکری بگیرند، چه طرح و پیشنهادی به آنها می دهید؟ هم فکری کنید و طرح خود را روی کاغذ بنویسید (پایه نهم: ص ۱۵۹)

۴. نتیجه گیری

هدف پژوهش حاضر بررسی وضعیت مؤلفه های هویت دینی در کتب مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه بود. یافته ها حاکی از آن است که در کتاب مطالعات اجتماعی پایه هفتم، میزان توجه به مؤلفه شناختی ۳۳/۶۳ درصد، مؤلفه عاطفی ۲۱/۸۱ درصد و مؤلفه رفتاری ۴۴/۵۴ درصد است. در کتاب مطالعات اجتماعی پایه هشتم، میزان توجه به مؤلفه شناختی و نگرشی ۳۱/۶۵ درصد، مؤلفه عاطفی و گرایشی ۲۲/۳۰ درصد و مؤلفه رفتاری و کنشی ۴۶/۰۵ درصد است. در کتاب مطالعات اجتماعی پایه نهم، میزان توجه به مؤلفه شناختی و نگرشی ۳۱/۴۶ درصد، مؤلفه عاطفی و گرایشی ۲۳/۴۱ درصد و مؤلفه رفتاری و کنشی ۴۴/۹۳ درصد است. در هر سه پایه بیشترین میزان فراوانی و درصد، به ترتیب به مؤلفه رفتاری، شناختی و عاطفی هویت دینی اختصاص یافته است. بنابراین، به اصل تعادل به عنوان یکی از اصول حاکم بر طراحی برنامه های آموزشی و درسی و یکی از معیارهای مهم در انتخاب محتوا توجه نشده است. همچنین، میزان توجه به حوزه اجتماعی ۴۱/۲ درصد،

حوزه فردی ۶۱/۲۳ درصد، حوزه فرهنگی ۱۳/۵۶ درصد، حوزه اقتصادی ۸/۷۹ درصد، حوزه زیبایی‌شناختی ۸/۷۹ درصد و حوزه زیستی و بدنی ۶/۲۸ درصد بوده است. بنابراین، میزان توجه به مؤلفه‌های هویت دینی در حوزه‌های مختلف فردی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، زیبایی‌شناختی و زیستی و بدنی در کتاب مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه با توجه به محوریت دین اسلام در کشور ایران در سطح مطلوب و شایسته‌ای نیست و نیاز به برنامه‌ریزی و توجه بیشتری دارد. همچنین از ۴۰۷ مؤلفه هویت دینی موجود در کتاب مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول، ۷۳/۷۳ درصد مربوط به متن، ۲۰/۲۳ درصد مربوط به تصاویر و ۶ درصد مربوط به تمرین‌ها بود.

این یافته‌ها با تحقیقات قبلی، قدیمی و رمضانی (۱۳۹۷) نسبتاً همخوانی دارد، که نشان دادند، در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره متوسطه دوم نیز به ابعاد متفاوت هویت کمتر پرداخته شده و از کل ۴۵۳ واحد تحلیل در کل کتاب‌ها، ۱۲۶ واحد (معادل ۲۷ درصد) مربوط به هویت دینی است. همچنین صانعی مهر و رزم‌آزا (۱۳۹۹) در پژوهشی نشان دادند که در ۷۶ درصد از متون درسی و ۶۴ درصد از عکس‌ها، به مؤلفه‌های هویت توجه شده است. همچنین مؤلفه‌های هویت ملی در متن و تصاویر در مقایسه با هویت دینی به میزان بیشتری به چشم می‌خورد. از آنجایی که برخورداری از هویت دینی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین اقسام هویت که متضمن سطحی از دینداری است که با مایه جمعی یا همان اجتماع دینی مقاربه دارد، این نوع هویت نشان‌دهنده احساس تعلق به دین و جامعه دینی است. هویت دینی درحقیقت همان آثار و عوارض ناشی از حمل دین بر فرد است. به بیان دیگر، با پذیرش دین به‌عنوان اصل اعتقادی، تعهد و احساس تعلق به آن، در زندگی و وجوه مختلف حیات فرد پرهیزگار تغییرات و نتایج مهمی حاصل می‌شود که همان هویت دینی است. اعتقادات و ارزش‌های دینی و مذهبی از اساسی‌ترین نیازهای بشر و محور اصلی شکل‌گیری بعد انسانی و الهی در فرد است. این بعد جنبه فراملی دارد و در آن هویتی فراتر از مرزهای سیاسی و ملی مدنظر است. دین مشترک می‌تواند موجب رشد ارزش‌های انسانی و اخلاقی، بهبود مناسبات انسانی افراد با یکدیگر و انسجام ملی و نزدیکی ملت‌ها با یکدیگر باشد. در چارچوب دین مشترک، اعضای يك ملت بهتر می‌توانند با یکدیگر کار کنند. افرادی که دچار بحران هویت دینی و مذهبی می‌شوند و در خصوص مسائل دینی احساس بی‌تفاوتی و بی‌رغبتی می‌کنند، با بسیاری از پیامدهای منفی مواجه‌اند، نظیر: بی‌اعتقادی به سرچشمه هستی (حذف خدامحوری)، احساس پوچی و بی‌هدفی نسبت به جهان و زندگی، نداشتن تعهد شخصی، گروهی و اجتماعی در تمامی عرصه‌ها و نقش‌هایی که به عهده می‌گیرد؛ عدم مسئولیت‌پذیری در برابر خود، جامعه و دیگران، سست شدن نظام ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی در فرد، خودستیزی و جامعه‌ستیزی، ضعف باورهای دینی و کاهش خودکنترلی فرد،

بی‌اعتمادی به خود، جامعه و سلب شدن اعتماد دیگران نسبت به او، کاهش شبکه‌های ارتباطی، رشد فردگرایی و روحیه‌ی خودخواهی و خودپرستی و... از این‌رو، با توجه به نتایج به دست آمده که حاکی از آن است که میزان توجه به مؤلفه‌های هویت دینی در حوزه‌های مختلف فردی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، زیبایی‌شناختی و زیستی و بدنی در کتاب مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه با توجه به محوریت دین اسلام در کشور ایران در سطح مطلوب و شایسته‌ای نیست، نیاز به برنامه‌ریزی و توجه بیشتر در این زمینه بیش از گذشته ضروری به نظر می‌رسد. یکی از مهم‌ترین ضعف‌ها در حوزه فرهنگی است. تفسیر جامعه‌شناختی این موضوع به وضوح نشان می‌دهد که هویت دینی نه تنها به باورهای فردی مرتبط است، بلکه به شکل‌گیری فرهنگ و جامعه نیز بستگی دارد. به عنوان مثال، اگر محتوای کتب مطالعات اجتماعی نتوانند از تنوع و غنای هویت‌های دینی و فرهنگی موجود در جامعه ایران به‌خوبی نمایندگی کنند، احتمالاً دانش‌آموزان احساس بی‌هویتی و عدم تعلق خواهند کرد. این مسئله می‌تواند باعث ایجاد فاصله بین نسل نوجوان و ارزش‌های دینی و فرهنگی برای آنها شود. علاوه بر این، عدم پرداختن به مباحث فرهنگی هویت دینی در محتوای کتاب‌ها می‌تواند منجر به شکل‌گیری تصورات نادرست و یک‌سویه درباره دین و فرهنگ شود. در نتیجه، باید توجه بیشتری به ادغام هویت دینی در محتوای آموزشی صورت گیرد، تا دانش‌آموزان بتوانند با هویت واقعی خود ارتباط برقرار کرده و آن را در جامعه مطرح کنند. در نهایت، ضعف در حوزه فرهنگی هویت دینی در کتاب‌های مطالعات اجتماعی می‌تواند به تضعیف همبستگی اجتماعی و فرهنگی منجر شود که این امر نیازمند بازنگری جدی در محتوای آموزشی است.

همچنین با توجه به یافته‌های به دست آمده به بُعد کنشی هویت دینی بیش از بُعد بینشی و گرایشی آن توجه شده است. بُعد بینشی دانش، معلومات و مهارت‌های ذهنی را در نظر می‌گیرد و شامل همه رفتارهایی است که با توانایی‌های ذهنی و مهارت‌های عقلانی مانند بازشناسی، یادآوری، تجزیه و تحلیل و... مربوط است. بُعد گرایشی به رغبت‌ها، احساسات، نگرش‌ها، علایق و نظام ارزش‌ها مربوط بوده و بُعد رفتاری شامل آن دسته از رفتارهایی است که با مهارت‌های حرکتی یا اعمال بدنی ارتباط دارد. برنامه‌ریزان آموزشی و درسی می‌بایست با آگاهی از سطوح مختلف حیطه‌های یادگیری بتوانند آموزش و محتوای آموزشی و درسی را متناسب با سطوح مختلف آید و فرصت پرورش همه مهارت‌های مربوط به هر بُعد را فراهم سازند. چراکه اصل تعادل یکی از اصول حاکم بر طراحی برنامه‌های آموزشی و درسی است که برنامه‌ریزان اغلب آن را به‌عنوان یکی از معیارهای مهم در انتخاب محتوا به‌شمار می‌آورند. اصل تعادل به معنای توجه کردن و بهای لازم قائل شدن برای ساحت‌های مختلف تربیت و حوزه‌های یادگیری به صورت متوازن و پرهیز از توجه بیش از

اندازه به یک ساحت و یک حوزه و غفلت از سایر ساحت‌ها و حوزه‌ها است. بنابراین، براساس یافته‌های تحقیق حاضر پیشنهاد می‌شود تلاش گردد هر سه بُعد هویتی به طور همزمان و متوازن مورد توجه قرار گیرند، تا دانش‌آموزان نه تنها مهارت‌های کنشی را توسعه دهند، بلکه در حوزه‌های شناختی و احساسی نیز به شکوفایی برسند. با توجه به نگرش اسلامی به انسان، می‌توان هدف کلی فرایند تربیت را تکوین و تعالی پیوسته هویت از طریق درک موقعیت خویش و دیگران و عمل برای بهبود آن براساس انتخاب و التزام به نظام معیار اسلامی دانست و نقش اصلی فرایند تربیت نیز نقش‌آفرینی در این روند و زمینه‌سازی جهت هدایت افراد جامعه به مسیر تکوین و تعالی پیوسته هویت است. با این وجود نتایج پژوهش نشان می‌دهد که در کتب مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه، میزان توجه به مؤلفه‌های شناختی هویت دینی ۳۲/۲۴ درصد، مؤلفه‌های عاطفی هویت دینی ۲۲/۵ درصد و مؤلفه‌های رفتاری هویت دینی ۴۵/۱۷ درصد است. این ارقام نشان‌دهنده آن است که به مؤلفه‌های هویت دینی در کتب علوم اجتماعی به طور شایسته و کافی توجه لازم نشده است.

منابع

- اعوانی، غلامرضا؛ حداد عادل، غلامعلی؛ مجتبیایی، فتح‌الله؛ مجتبیوی، جلال‌الدین؛ محقق، مهدی (۱۳۷۲). فرهنگ و تمدن اسلامی. نامه فرهنگ، ۳(۴)، ص ۳۴-۱۱.
- امامی، راضیه؛ حیدری، محمدحسین؛ نوروزی، رضا علی (۱۳۹۰). جایگاه هویت فرهنگی در اهداف نظام آموزشی ایران (با تأکید بر دین). بانوان شیعه، ۸(۲)، ص ۹۴-۶۱.
- برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۱). تهران: شورای عالی آموزش و پرورش.
- پورفرج، علیرضا؛ گیلک حکیم‌آبادی، محمدتقی؛ انصاری سامانی، حبیب؛ باجلان، علی‌اکبر (۱۳۹۳). دین و رفتار اجتماعی؛ بررسی اثر دینداری بر رفتار مشارکت از طریق یک مطالعه آزمایشگاهی. جستارهای اقتصادی ایران، ۱۱(۲۲)، ص ۲۱۶-۱۸۷.
- جمالی فیروزآبادی، محمود؛ اخلاقی، آریتا (۱۳۹۱). رابطه هویت دینی معلمان با هویت دینی دانش‌آموزان مدارس شهر تهران. راهبرد اجتماعی فرهنگی، ۲(۵)، ص ۱۰۲-۷۹.
- جوانی، حجت‌الله (۱۳۸۴). هویت دینی یا هویت‌های دینی. اسلام‌پژوهی، ۱۱(۱)، ص ۱۳۵-۱۵۴.
- حافظی، علیرضا (۱۳۹۶). بررسی لحاظ شدن مؤلفه‌های تربیت دینی در مجلات رشد کودک؛ مطالعه‌ای براساس تحلیل محتوا. تربیت اسلامی، ۱۲(۱)، ص ۱۵۰-۱۳۹.
- حسینی، محمد؛ وجدانی، فاطمه (۱۳۹۶). تحلیل محتوای کیفی کتاب‌های علوم اجتماعی دوره ابتدایی از منظر تربیت اخلاقی. تربیت اسلامی، ۱۲(۳)، ص ۲۹-۵۴.
- خنفر، حسین؛ مسلمی، ناهید (۱۳۹۷). اصول و مبانی روش‌های پژوهش کیفی. تهران: نگاه دانش.
- رنوفی، محمود (۱۳۸۹). مؤلفه‌های هویت دینی. دین و ارتباطات، ۱۷(۳۷)، ص ۱۱۲-۹۱.
- رئیس‌الساداتی، ریحانه (۱۴۰۲). هویت دینی و شاخص‌های آن نزد اندیشمندان اجتماعی. جامعه‌پژوهی فرهنگی، ۱۴(۲)، ص ۲۴-۵.
- شیرینکام، اسحاق؛ حسین‌خواه، علی؛ صالحی، اکبر (۱۴۰۱). تجارب زیسته و ادراکات دبیران از نحوه شکل‌گیری هویت دینی در دانش‌آموزان. راهبردهای آموزش در علوم پزشکی، ۱۵(۲)، ص ۱۵۰-۱۴۲.
- صابری، رضا؛ سعیدی رضوانی، محمود (۱۳۹۱). کاربرد زیباگرایی و هنر در تربیت دینی. تربیت اسلامی، ۷(۱۵)، ص ۱۱۳-۱۳۴.
- صانعی مهری، زهره؛ رزم‌آزما، پری (۱۳۹۹). تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی مقطع ابتدایی از نظر میزان توجه به هویت ملی و هویت دینی. علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، ۸(۳)، ص ۲۴۱-۱۵۶.
- عابدی، فاطمه؛ منادی، مرتضی (۱۳۹۴). دیدگاه دانش‌آموزان دبیرستانی پیرامون منابع تأثیرگذار بر هویت دینی‌شان. مطالعات راهبردی ورزش و جوانان، ۱۴(۳)، ص ۱۲۷-۱۰۹.
- عباسی، یاسمن (۱۳۹۸). بررسی مؤلفه‌های هویت دینی در قرآن و روانشناسی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم.
- فضل‌اللهی، سیف‌اله؛ شیبانی، زهره (۱۴۰۰). عوامل تأثیرگذار بر هویت دینی جوانان. معرفت، ۳۰(۶)، ص ۵۳-۴۱.
- قادرزاده، امید (۱۳۹۲). آموزش و پرورش و هویت دینی و ملی. مطالعات ملی، ۱۵(۳)، ص ۱۰۶-۸۱.
- قنبری، شمس؛ مهدی، قدیمی؛ رضانی، ناصر علی (۱۳۹۷). تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره متوسطه دوم از حیث کاربرد مفهوم هویت. آموزش علوم اجتماعی، ۲۰(۳)، ص ۵۷-۵۲.

- کشاوری، مصطفی؛ میرزایی، فاطمه (۱۳۹۹). بلوغ و بحران هویت در دوران نوجوانی و نقش آن در دوست‌یابی. *روانشناسی و علوم رفتاری/ایران*، ۲۲(۵)، ص ۱۴۲-۱۳۲.
- مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی (۱۳۹۰). تهران: شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- مصلح، نرجس خاتون (۱۳۹۲). بررسی رابطه سرمایه اجتماعی خانواده و هویت دینی نوجوانان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی، دانشگاه الزهرا.
- نجفی، حسن (۱۴۰۰). طراحی و اعتباریابی برنامه درسی هویت دینی مبتنی بر تفسیر المیزان در دوره اول متوسطه. رساله دکتری. دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه علامه طباطبائی.
- نجفی، حسن؛ ملکی، حسن؛ سبحانی‌نژاد، مهدی؛ مصباح، علی (۱۴۰۰). هویت دینی و پیش‌بایست‌های طراحی برنامه درسی. *مطالعات ملی*، ۲۲(۲)، ص ۲۶-۳.
- وقاری زمهریر، زهرا؛ امین خندقی، مقصود؛ سعیدی رضوانی، محمود؛ موحدی محصل طوسی، مرضیه (۱۳۹۵). تبیین برنامه درسی تربیت دینی مبتنی بر رویکرد تکلیف‌گرا. *پژوهش‌نامه مبانی تعلیم و تربیت*، ۶(۲)، ۸۲-۱۰۶.
- Algrim, K. (2020). *Religious Identity and Its Impact on Environmental Beliefs and Behaviors*. A Thesis in Experimental Psychology with a Concentration in Behavioral Sciences. The Department of Psychology Seton Hall University.
- Batson, C.D., Schoenrade, P. & Ventis, W.L. (1993). *Religion and the Individual*. Oxford University Press, New York.
- Grei, A. & Lynn Davidman, L. (2007). *Religion and identity*. In: *The Sage Handbook of the Sociology of Religion*, London, Sage.
- Steward Harrison, O. (2013). Religion and Identity. *American International Journal of Contemporary Research*, 3(6), p. 10-16.
- Van Leeuwen, N. (2023). *Religion as Make Believe: A Theory of Belief, Imagination, and Group Identity*. Harvard University Press.